

INSTITUT ZA POVIJEST UMJETNOSTI

**RECENZIJU URBANISTIČKO-KONZERVATORSKE STUDIJE
VANJSKOG OBRAMBENOG PRSTENA OSJEČKE TVRĐE**

Zagreb, prosinac 2011.

RECENZIJU URBANISTIČKO-KONZERVATORSKE STUDIJE VANJSKOG OBRAMBENOG PRSTENA OSJEČKE TVRĐE

Naručitelj: Agencija za obnovu osječke Tvrđe iz Osijeka

Izvršitelj: Institut za povijest umjetnosti iz Zagreba

Autori: dr. sc. Ratko Vučetić, pov. umj.

Ivana Haničar Buljan, dipl. ing. arh.

Uvod

Za potrebe Agencije za obnovu osječke Tvrđe, tvrtka „Studio X“ d.o.o., iz Zagreba izradila je 2009. godine Urbanističko-konzervatorsku studiju zaštićenog vanjskog obrambenog prstena osječke Tvrđe. Sukladno Zakonu o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara, Agencija je zatražila izdavanje prethodne suglasnosti na Studiju od Konzervatorskog odjela u Osijeku, Uprave za zaštitu kulturne baštine, Ministarstva kulture. U provedenom postupku (rujan 2011. godine) utvrđeno je da se prethodna suglasnost na dostavljenu dokumentaciju ne može izdati dok se ne dostavi recenzija, izrađena od ovlaštene ustanove. Stoga su Naručitelj: Agencija za obnovu osječke Tvrđe i Izvršitelj: Institut za povijest umjetnosti iz Zagreba 21. listopada 2011. godine sklopili Ugovor za izradu Recenzije Urbanističko-konzervatorske studije vanjskog obrambenog prstena osječke Tvrđe.

Agencija za obnovu osječke Tvrđe javna je ustanova za pripremu, organizaciju i provođenje programa zaštite, obnove i revitalizacije osječke Tvrđe, čiji su osnivači Ministarstvo zaštite okoliša i prostornog uređenja, Osječko-baranjska županija i Grad Osijek.

Urbanističko-konzervatorsku studiju tvrtke „Studio X“ izradio je autor Zlatko Uzelac, povj. umj., sa suradničkim timom Dalijom Mutić, dipl. ing. arh. i Damjanom Uzelcem, dipl. ing. arh.

Urbanističko-konzervatorska studija vanjskog obrambenog prstena osječke Tvrđe sastoji se od dva dijela: Urbanističko-konzervatorske studije prostora bastione trase i vanjskih utvrđenja, Povijesni razvitak i valorizacija bastione trase baroknog grada-tvrđave, osječke Tvrđe (kniga 1) i Urbanističko-konzervatorske studije prostora bastione trase i vanjskih utvrđenja, Prijedlog programskih i urbanističko-konzervatorskih smjernica za urbanistički plan uređenja Tvrđe (knjiga 2). Studija je opremljena nizom grafičkih priloga: povijesnih veduta, povijesnih karata, zračnih snimaka i prikazima rekonstrukcija povijesne situacije, te je preklapanjem kartografskih prikaza rekonstruiran slijed gradnje, apliciran na današnju prostornu situaciju, prema čemu su izrađeni i grafički prikazi prijedloga obnove i revitalizacije bastionske trase.

Prema dosadašnjim arheološkim nalazima područje Osijeka bilo je naseljeno u rano brončanom dobu. Kontinuitet naseljenosti odraz je povoljnog geografskog položaja valoriziranog i u narednim razdobljima. Smještaj uz desnu dravsku obalu, na riječnoj terasi uzdignutoj od okolnog naplavnog tla, odredio je značaj ovog područja kao najpovoljnijeg riječnog prijelaza preko Drave, što će nadalje utjecati i na razvoj grada kao strateškog i prometnog središta. Nakon propasti rimske Murse nanovo se u srednjem vijeku valorizira prirodno zaštićeno uzvišenje na kojem nastaje srednjovjekovni Osijek, uz koji se razvilo podgrađe. Osmanskim osvajanjima Osijek postaje važno uporište u daljnjim prodorima prema središtu tadašnje Ugarske i dalje prema Beču. Utvrđeni srednjovjekovni grad sa razvijenim podgrađem tada se transformira u osmanski grad orijentalne strukture. Izgradnjom Sulejmanovog mosta, značaj grada i njegova strateška važnost dobivaju novu dimenziju. Nakon oslobođenja od Turaka prostor srednjovjekovnog i turskog Osijeka pretvara se u barokni grad tvrđavu, čijom će izgradnjom biti određen prostorni razvoj grada u narednim stoljećima. Stanovnici podgrađa, koje se našlo u dometu tvrđavskih topova preseljeno je zapadno od Tvrđe (Gornji grad), a ubrzo zatim nastaju i nova predgrađa Donji i Novi grad izvan topometne linije. Gradske općine formalno su ujedinjene 1809. godine, no prostorna struktura vojnog grada tvrđave postupno se mijenja tek od druge polovice 19. stoljeća. Od šezdesetih godina 19. stoljeća započinju modernizacijski procesi, od regulacije Drave pa do izgradnje željezničke pruge i nešto kasnije, ukidanja Zakona o zabrani gradnje u blizini Tvrđe, a središte grada postaje Gornji grad. Prostor Tvrđe gubi središnje funkcije a gradskim prostornim

planovima predviđa se povezivanje dotada fizički razdvojenih gradskih cjelina. Kao okosnica širenja grada prema istoku bila je zamišljena Glavna ulica (Europska avenija), probijena uz južni obod bastionske trase tvrđave. Osječke fortifikacije srušene su dvadesetih godina 20. stoljeća, no okolni prostor ostao je urbanistički nedefiniran. Južni potez bastionske trase dijelom je prekinula Europska avenija, zapadni dio ostavljen je kao javna zelena površina, prostor hornwerka fizički je odvojen od jezgre tvrđave izgradnjom prometnice prema dravskom mostu, a tek je djelomično sačuvan potez fortifikacija prema Dravi i kronenwerk na lijevoj dravskoj obali. Forma planiranog baroknog grada unutar tvrđave ostala je sačuvana ali bez svog funkcionalnog okvira, fortifikacijskog sklopa s kojim je integralno bila povezana i činila jedinstvenu cjelinu.

Osječka Tvrđa nalazi se unutar Kulturno-povijesne cjeline grada Osijeka, upisane u Registar zaštićenih kulturnih dobara RH, u Listu zaštićenih kulturnih dobara pod brojem Z-4341. Područje Tvrđe nalazi se unutar zaštićene arheološke zone „Tvrđa –Gonji grad“, upisane u registar kulturnih dobara pod brojem Z-4445. Prema popisu zaštićenih i preventivno zaštićenih kulturnih dobara u Tvrđi je registrirano 14 zaštićenih kulturnih dobara, tri sakralna i jedanaest profanih. Sačuvani dijelovi fortifikacijskog sklopa, nisu posebno zaštićeni, već se na njih primjenjuje sustav zaštite kulturno povijesne cjeline grada. Zapadni dio nekadašnje bastionskog sklopa sastavni je dio Perivoja kralja Tomislava koji je 1973. zaštićen kao spomenik prirode pod brojem Up/I° 43-1973 (NN 34/1965.).

Planiranje središnjeg dijela Osijeka na neizgrađenom prostoru oko Tvrđe u prvoj polovici 20. stoljeća

Prostor oko Tvrđe, središnji gradski prostor, još i prije početka rušenja tvrđavskih bedema 1923. pa do danas, desetljećima je osmišljavan i planiran. Za njega su bile izrađene brojne studije, urbanistički planovi i natječaji (JUKIĆ, 2005: 61). Prestankom vojne funkcije Tvrđe i dokidanjem topničke potege, odnosno prestankom zabrane gradnje na tom prostoru, 1883. stvorila se mogućnost povezivanja tri odvojene gradske cjeline (Donjeg, Gornjeg i Novog grada). Problem za povezivanja Gornjeg i Donjeg grada tj. produžetka Glavne ulice predstavljali su tvrđavski bedemi.

Najraniji prijedlozi parcelacije ovog zemljišta (1904. i 1908.) uzimale su u obzir zadržavanje trđavskih bedema, te je istočni produžetak današnje Europske avenije u luku južno obilazio Tvrđu. Kasnije regulacije (Regulatorna osnova iz 1912.) predviđaju pravocrtni nastavak Evropske avenije presjecajući južne tvrđavske bedeme. Ista ideja ponovit će se i u programu Pozivnog natječaja za uređenje središnjeg dijela grada oko Tvrđe 1925. Prema prvonagrađenom radu pejzažnog arhitekta Alberta Esha izradit će se Prerađena osnova 1928 i konačno Regulatorna osnova zemljišta između Evropske avenije i Vukovarske ulice 1929. Prema nekim istraživačima odluka o pravocrtnom spajanju tri grada bila je pogrešna, jer je to podrazumijvalo rušenje južnih gradskih bedema (AMBRUŠ, 1988: 72) i propuštanje prilike adekvatnog valoriziranja utvrde stvarajući dio „ringa“ oko nje. (JUKIĆ, 1996: 65, 68. „Povezivanje je predviđeno na neadekvatan način tako da je dio prostora oko Tvrđe nepovratno izgubljen i uništen, odnosno, bolje rečeno, nisu iskorištene njegove kvalitete, prednosti ni mogući potencijal u budućoj organizaciji grada. Pogrešna odluka o spajanju triju dijelova grada najkraćom crtom utjecala je na urbanističku koncepciju današnjega grada.“)

Najčešći oblik promišljanja tog prostora u prvoj polovici 20. stoljeća je ortogonalni ulični raster sa stambenom blokovskom izgradnjom, na većoj ili manjoj udaljenosti od blokova u Tvrđi, s insulama za parkove ili soliterne javne građevine. (Regulacija novog gradskog središta 1935.). Južni dio tog prostora od Europske avenije pa do željezničke pruge izgrađen je u razdoblju između dva rata, a tada nastaje i linearni niz parkova južno od Europske avenije.

Prostor istočno od današnje Ulice kneza Trpimira i Biljske ceste (koja vodi na most prema Baranji) planira se ponovno iza Drugog svjetskog rata. Premda je već na sjevernom dijelu Hornverka, uz Dravu, 1920-ih izgrađena Munjara (električna centrala). Regulacionom osnovom novog centralnog dijela grada 1947./48. na tom prostoru predviđena je gradnja javnih građevina novog gradskog središta sa stambenim naseljem južno od današnje ulice Cara Hadrijana. Prema zasebnom projektu Radničkog naselja južno od ulice Cara Hadrijana realizirano je naselje - Vijenac I. Meštrovića.

Osvrti na zatečenu situaciju i prijedloge za uređenje prostora oko Tvrđe

Planiranje prostora oko Tvrđe i njegova djelomična realizacija do danas nije rezultirala povezivanjem osmišljenom cjelinom Donjeg i Gornjeg grada (AMBRUŠ, 1988: 71).

O uklanjanju tvrđavskih bastiona postoje različita mišljenja. Pojedini istraživači smatraju kao je uklanjanjem bastiona Tvrđa izgubila svoju cjelovitost. (KUSIK, 1978: 67, JUKIĆ, 1996: 67 „Tako ogoljela, Tvrđa je postala sasvim nov kompleks oblika i dimenzija kakve nikad prije nije imala. Današnje stanje okolne zone Tvrđe rezultat je navedenih procesa iz bliže prošlosti, kada je integritet graditeljske cjeline i ambijenta doveden do kritične točke.) Rušenje bastiona ne ocjenjuju svi negativno zbog otvaranja unutrašnjeg grada prema zapadu i jugu gdje su ostvarene nove urbane vrijednosti permda isti autor ocjenjuje kako je rušenjem bastiona na jugoistočnom dijelu znatno smanjena kvaliteta prezentacije povijesne arhitekture Tvrđe. (BEDENKO, 2003: 89-91.)

Prostor zapadnih tvrđavskih bedema nakon rušenja pripojen je Perivoju kralja Tomislava (nekadašnjem Pukovnijskom vrtu). Oblikovanje tog dijela perivoja, premda je vrlo dobro prihvaćen među osječanima ne može se nazivati „engleskim“ perivojem. Mjestimično divlje i nabujalo zelenilo ometa pogled na zapadno pročelje Tvrđe (BEDENKO, 2003: 100.) i potrebna mu je obnova.

O slobodnom prostoru oko Tvrđe razmišljali su i autori Plana oživljavanja i obnove Tvrđe 1976.: „Rekonstrukcija parkovnih površina mora biti motivirana i prilagođena baroknim prostornim koncepcijama i oblikovanju ambijenta historijske jezgre. Prostor glasija – koji su do sada bili nedefinirani i predstavljali „zaštitnu zelenu zonu Tvrđe“ u Planu revitalizacije ponovno postaju integralni prostor Tvrđe i uređuju se u skladu s osnovnom idejom obnove i uređenja. Pri tome će se vegetacijom obilježiti elementi gradskih zidina i istaći danas još zatečeni zemljani rudimenti tvrđavske zvijezde. Slobodni prostori koji već danas predstavljaju posebnu dragocijenost, ne samo Tvrđe nego i centralnog gradskog prostora, planom se namjenjuju potrebama kulturnih i likovnih manifestacija na slobodnom. Cijeli će niz općegradskih potreba biti tu zadovoljen, a izuzetnu će vrijednost ovaj prostor imati u povezivanju s velikom dravskom promenadom lijeve i desne obale, rekreacionim

centrom i sistemom gradskih parkova, posebno s Parkom kulture koji je vezan na historijski razvoj Tvrđe i njezinu sudbinu i značaj.“(UIH, 1976:17.)

Osim vrlo značajnog središnjeg položaja u gradu Tvrđa je i sjeverno pročelje grada te sjeverni ulaz u grad. U tom smislu devastirani/degradirani prostor Hornwerka treba ponovno pripojiti Tvrđi i prezentirati ga kao dio cjeline. Uređenje prostora Hornwerka trebao bi postati jedan od prioriternih intervencija (JUKIĆ, PEGAN, 2005: 131-132.).

Povijesna i ambijentalna cjelina Tvrđe jedan je od temeljnih činitelja identiteta Osijeka (JUKIĆ, PEGAN, 2005: 87.). Njezina prezentacija i rješavanje narušenih prostornih odnosa uokolo nje trebali bi imati prioritenu važnost u budućem planiranju. Stoga je Programom mjera predložena izrada Urbanističkog plana uređenja Tvrđe.

Analiza studije

Prvi dio Studije sastoji se od uvoda, podijele na pet poglavlja određenih prema razdobljima izgradnje i epiloga – završnog poglavlja prve knjige.

U uvodnom dijelu izneseni su rezultati istraživanja provedenog za potrebe studije, te valorizacija i kontekstualizacija osječke Tvrđe u sustavu tadašnje izgradnje baroknih gradova tvrđava. Konstatira se kako je osječka Tvrđa prvorazredan spomenik urbane povijesti baroka, no istovremeno se ukazuje na nužnost nove valorizacije i potrebe za ambijentalnom obnovom u onoj mjeri u kojoj je to moguće i u kojoj ima smisla, kako bi se mogla sagledati cjelina grada i bastionske trase, koji određuju izvorni karakter grada. Time bi se uspostavili prostorni odnosi koji Tvrđu čine osobitom, uz obogaćenje gradskog prostora novim i obnovljenim vrijednostima.

Poglavljia u kojima su opisana razdoblja izgradnje sastoje se od dva dijela. Pregleda povijesnih zbivanja, tj. povijesnog okvira i prikaza izgradnje fortifikacijskog sklopa.

U završnom dijelu prve knjige – Epilogu – objašnjeni su razlozi rušenja osječkih fortifikacija, te je današnje stanje ocijenjeno kao provizorij, pri čemu je naglašena potreba za rehabilitacijom ukupnih prostornih vrijednosti u kojima i nekadašnja bastionska trasa ima iznimno važno mjesto.

Druga knjiga, Prijedlog programskih i urbanističko konzervatorskih smjernica za urbanistički plan uređenja Tvrđe, podijeljena je prema cjelinama pojedinačnih tipova zahvata na šest dijelova. U ovoj knjizi prikazani su rezultati cjelovite studije prostora bastionske trase i vanjskih utvrđenja kao i njihova valorizacija. Podjela nekadašnjeg fortifikacijskog pojasa na cjeline provedena je na osnovu analize postojećeg stanja i zasebnih mogućnosti urbanističko-konzervatorske sanacije. Naglašava se mogućnost odvojenog rješenja svake zasebne cjeline neovisno o zahvatima na ostalim cjelinama. Poglavlja posvećena pojedinim cjelinama fortifikacijskog sklopa podijeljena su na dva dijela, prvi u kojem je prikaz današnjeg stanja i drugi dio koji donosi prijedlog uređenja.

Povijesna jezgra Osijeka – Tvrđa vrednovana je kao reprezentativni primjer tipološki specifične urbane forme baroknog grada – tvrđave 18. stoljeća, nastalog radikalnom transformacijom naslijeđenog starijeg povijesnog grada, ali uz uvažavanje ranijih, osnovnih prostornih struktura. U kontekstu nastanka sustava baroknih gradova – tvrđava Eugena Savojskog, podignutih prema teoretskim postavkama markiza Vaubana, no realiziranih u Podunavlju, prema suvremenijem i modernijem modelu nizozemske fortifikacijske škole. Osijek i kronološki i prema svojim karakteristikama predstavlja začetak tog procesa realiziranog u prvoj polovici 18. stoljeća. Čitav sustav bio je oslonjen na strateški važne položaje uz riječne tokove i pružao se uz tadašnju granicu prema Turskom carstvu, do u današnju Rumunjsku, predstavljajući nakon gradova – tvrđava Francuske najveći sustav baroknih gradova – tvrđava Europe tog razdoblja. Nakon Beogradskog mira sustav gradova – tvrđava je transformiran u doba Marije Terezije, te je uklopljen u sustav Vojne Granice.

Prvo razdoblje izgradnje određeno je kratkim vremenskim periodom od tri godine, od ulaska u napušteni grad 1687. do turskog protunapada 1690. godine. Povijesni okvir predočava niz povijesnih događanja koja su utjecala na odnos prema utvrđivanju Osijeka. Taj slijed prikazuje stanje na ratištu, osnovne podatke o događanjima u Turskom carstvu i društvene i političke okolnosti na područjima kojima vladaju Habsburgovci. Takav model iznošenja povijesnih podataka dosljedno je proveden kroz sva poglavlja. Posebna važnost dana je novoj rektifikaciji plana grada iz 1688. godine. Unošenjem ispravki u dosadašnje pokušaje rektifikacije iznose se novi zaključci o izvornoj srednjovjekovnoj i Osmanskoj strukturi Osijeka, kao i o načinu transformacije grada krajem 17. i početkom 18. stoljeća u barokni grad –

tvrđavu. Prema provedenoj analizi rekonstruiran je i položaj istočnih gradskih vrata i mogućnost njihovog arheološkog istraživanja. Prva faza utvrđivanja određena je kroz provođenje nužnih zahvata uz skromna materijalna sredstva, pa iako tadašnji zahvati nisu sačuvani u osnovnoj formi, neki ključni elementi zadržani su i kasnije.

Drugo razdoblje u izgradnji fortifikacija povezano je s djelovanjem inženjera Mathiasa Kaiserfelda, karakterizira ga niz promjena planova i improvizacija, iza čega slijedi dugogodišnji zastoj gradnje do 1710. godine.

Projekt iz 1712. godine, obilježava treće razdoblje izgradnje uz modernizaciju fortifikacija i stvaranje obrambenog sustava gradova – tvrđava pod vodstvom Eugena Savojskog. Projektna rješenja inženjera Petisa de la Croixa visoko su vrednovana, predstavljaju paradigmu i anticipaciju cijelog sustava, te svrstavaju Osijek u sam vrh povijesti razvitka fortifikacijske arhitekture sinteznom primjenom Vaubanovih modela i nizozemske škole fortificiranja. U planovima se prvi puta pojavljuje pravilna ulična mreža sa središnjim gradskim trgom, no moguće je da je ta struktura nastala i ranije.

Četvrto razdoblje u razvitku Tvrđe, tridesetih i četrdesetih godina 18. stoljeća, obilježava izgradnja prema projektu iz 1712., godine i dopuna projekta inženjera Nicolausa Doxata de Demoreta. Pod Doxatovim vodstvom dovršava se sustav gradova tvrđava, razvijenih u dubinu teritorija, po uzoru na Vaubanove zamisli o 13 tvrđava, no nakon potpisivanja Beogradskog mira 1739., uspostavlja se nova granica, a dogovorenim mirom ruše se utvrde Beograd, Pančevo, Rača i Oršava, te tako nestaje jezgra sustava utvrda Eugena Savojskog.

Novi obrambeni sustav i organizacija Vojne krajine, uz linearno rasprostiranje preostalih gradova - tvrđava duž granice, obilježavaju peto razdoblje u razvitku Tvrđe u doba vladavine carice Marije Terezije i Josipa II. Osiječka Tvrđa već je od ranije uglavnom dovršena, tako da se provode uglavnom pojedinačni radovi. U novim povijesnim uvjetima više pažnje posvećuje se uređenju unutrašnjeg grada koji svoj današnji oblik duguje uglavnom ovom razdoblju.

U prvoj knjizi Urbanističko – konzervatorske studije, Povijesni razvitak i valorizacija bastione trase baroknog grada - tvrđave, osječke Tvrđe, na temelju metodološki jasnih postupaka provedena je analiza i valorizacija te su određena graditeljska razdoblja Tvrđe. Razvojne faze kontekstualizirane su na više nivoa u

okviru društvenih i povijesnih okolnosti, te graditeljskih dostignuća i različitih metodoloških pristupa fortificiranju primjenjivanih u Europi tog doba. Dosadašnje spoznaje o razvoju Tvrđe tako su proširene i dopunjene, uz sustavni prikaz pojedinih razdoblja izgradnje i udjela pojedinih vojnih inženjera, stoga ovaj dio studije predstavlja važan znanstveno – istraživački doprinos poznavanju razvoja osječke Tvrđe, ali i čitavog baroknog sustava gradova – utvrda Podunavlja, po prvi puta sintezno prikazanih u svojim osnovnim karakteristikama i smještenih u europski okvir.

Prvom knjigom Urbanističko – konzervatorske studije prostora bastione trase i vanjskih utvrđenja, Povijesni razvitak i valorizacija baroknog grada – tvrđave, osječke Tvrđe, provedena je identifikacija i valorizacija pojedinih građevinskih razdoblja čime su uspostavljene pretpostavke za obnovu i prezentaciju bastionske trase, razrađene u drugoj knjizi Studije, Prijedlog programskih i urbanističko konzervatorskih smjernica za urbanistički plan uređenja Tvrđe. Druga knjiga usmjerena je na dvije postavke - konzervatorske i urbanističke smjernice. Konzervatorski segment Studije odnosi se na sačuvani dio fortifikacija i mogućnost obnove i prezentacije srušenih poteza utvrda, no cjelina povijesne jezgre i njezina sanacija predstavljaju i urbanistički problem, koji je integralno moguće riješiti samo prostorno planskim mjerama, čije je polazište konzervatorska studija. Takav pristup primjeren je i opravdan u zaštićenim povijesnim cjelinama – u Europi uobičajen, a nažalost u Hrvatskoj rijetko primjenjivan. Umjesto sumarno datih konzervatorskih smjernica, često utemeljenih samo na ograničenjima, aktivan pristup zahtijeva i mogućnosti razriješenja prepoznatih problema, koji će omogućiti opstanak povijesne jezgre u suvremenim prilikama.

Podjela na šest cjelina provedena je temeljem problemske urbanističko – konzervatorske analize, pri čemu je naglašeno kako svaka cjelina sadrži zasebne i često posve različite pojedinačne probleme i mogućnosti konzervatorsko – urbanističke sanacije.

1. Prostor pojasa nekadašnje bastionske trase na zapadnoj strani tvrđe.

Prostor zapadne strane tvrđave, jedini je ostao neizgrađen i prazan u nekadašnjoj punoj širini. Nakon rušenja utvrda nije sasvim poravnat a danas je to zelena površina rekreacijske funkcije, kojom prolazi pješački put povezujući Gornji grad s Tvrdom.

Zamisao uređenja polazi od obnove zemljanih nasipa bastiona slijedeći tlocrtnu dimenzije, te približno izvornu visinu. Bastioni se obnavljaju kao dio parkovne površine. Otvara se mogućnost izgradnje podzemne garaže, tj. zaustavljanja prometa prije ulaska u Tvrđu.

Na ovom prostoru moguće je prikazati kompleksan sustav fortifikacija, zadržavajući dosadašnje funkcije. U svijesti građana to je neizgrađen prostor, a takav se u osnovi i nadalje zadržava uz uređenje zelenih površina zemljanim radovima, prilagođenim rekonstrukciji poteza. Izgradnja podzemne garaže ostaje otvorena, ovisno o rješenju prometa u cjelini Tvrđe.

2. Kontaktni međuprostor između jezgre Tvrđe i prometnica na njenoj južnoj i istočnoj strani

Današnja situacija otkriva vizure na začelja nekadašnjih vojarni, koja su izvorno bila zatvorena vidicima pojasom utvrda. Današnja Europska avenija presjekla je dio izvornog poteza bedema. Potpuno neodređen i urbanistički kaotičan ostao je jugoistočni ugao – pretpostavljeni položaj srednjovjekovnih gradskih vrata.

Sanacija predviđa podizanje zemljanih nasipa i njihovo tretiranje kao travnate parkovne površine, u funkciji zaštite i ambijentalne sanacije urbanog tkiva Tvrđe. Predviđa se arheološko istraživanje položaja srednjovjekovnih gradskih vrata i mogućnost prezentacije. Otvara se i mogućnost prezentacije nekadašnjih Carskih vrata. Današnji postojeći ulazi u Tvrđu se zadržavaju.

Obzirom na građevinsko stanje i otvorenost vizurama, urbanom sanacijom ovog prostora, postiže se integralno povezivanje sačuvanih dijelova utvrda u sjeveroistočnom uglu uz rekonstrukciju južnog i jugoistočnog poteza i učvršćivanje jugoistočnog ugla utvrde.

3. Lineta pred Vodenim vratima

Najvećim djelom sačuvan je izvorni karakter baroknog ambijenta i suodnos fortifikacija i gradskog tkiva. Predviđen je povratak izvornog ambijenta.

Vodena vrata danas su obnovljena u izvornom obliku, a nastavljaju se radovi

na uređenju linete i pripadajućih kanala. Predviđa se postavljanje pontonskog pristana na obali Drave (pristajanje turističkih brodova) i rehabilitacija povijesne funkcije glavnog ulaza u grad s rijeke.

Obnova Vodenih vrata ogledni je primjer pristupa obnovi, uz detaljnu razradu.

4. Niže tlo nekadašnjih kanala i jezera velike fleše uz Dravu zapadno od bastiona sv. Eugena

Današnje stanje posljedica je regulacije riječnog toka osamdestih godina 19. stoljeća, i kasnijeg neprimjerenog lociranja igrališta. Na mjestu bastiona sv. Elizabete, prije njegovog podizanja, na mjestu „Oštrog ugla“ (izravnatog regulacijom obale) iz grada je izlazio Sulejmanov most.

Predviđa se izmještanje igrališta, obnova bastiona sv. Elizabete, iskop jezera i kanala i gradnja suvremene zgrade na mjestu fleše. U bastionu je moguće urediti ljetnu pozornicu, a novogradnja fleše može poslužiti kao prihvatni informacijski centar s akvarijem, moguće i pristanište.

Realizacija ovisi o stvarnim mogućnostima i potrebama. Ovdje se otvara i problem prezentacije Sulejmanovog mosta. Zbog promjena regulacije riječne obale (ispravljanje Oštrog ugla) i zemljanih radova na utverdama u 18. stoljeća smanjene su mogućnosti prezentacije, no u slučaju arheoloških nalaza ostataka mosta, ili novih spoznaja i tu mogućnost svakako treba uzeti u obzir.

5. Prostor Hornwerka

Od Tvrđe izoliran je prometnicama, danas je najzapušteniji povijesni prostor Tvrđe i središnjeg dijela grada. Od nekadašnjeg izvornog stanja preostale su dvije barokne prizemnice (jedna je djelomično sačuvana). Prostor je prepoznat kao urbanistička poveznica Tvđe i Donjeg grada izuzetnih potencijala.

Predviđa se djelomična rehabilitacija, uređenje prostora i obnova baroknih zgrada, te djelomično uzdizanje nasipa i horikulturno uređenje, kao i izmještanje tramvajskog spremišta, garaža i radionica. Otvara se mogućnost izgradnje javne garaže. Posebno se vrednuje industrijska arhitektura električne centrale (Munjara), uz otvoreno pitanje buduće javne namjene.

6. Kronwerk

Jedini je dio vanjskih utvrđenja na lijevoj dravskoj obali. Dosadašnjim radovima dijelom je vraćena tlocrtna geometrija opkopa, obnovljeni su dijelovi bastiona, barutana je dobila suvremenu namjenu, a izgrađena je i nova kapela na središnjem bastionu. Opće stanje ocijenjeno je nezadovoljavajućim.

Predviđa se obnova opkopa s ujezernim vodenim površinama u skladu s izvornim rješenjem. Kronwerk je zamišljen kao nastavak i sastavni dio rekreacijske zone na lijevoj obali Drave. Pretpostavka za iskop opkopa je izgradnja novih parkirališta.

Zaključak

Recenzirana Studija predstavlja doprinos istraživanju Tvrđe i donosi prijedloge obnove i revitalizacije te novih namjena prostora. Obnova Vodenih vrata pokazala je i praktičnost pristupa, oslonjenog na povijesna istraživanja i mogućnost rekonstrukcije odvodnih kanala što je u konačnici rezultiralo ocjeđivanjem vode iz Tvrđe u odvodne kanale.

Urbanističko – konzervatorska studija zaštićenog vanjskog pojasa obrambenog prstena Tvrđe u Osijeku, temeljni je dokument. Daljnja razrada problematike obnove Tvrđe mora uključiti i integralan i interdisciplinarnan pristup kroz niz drugih specijalističkih studija: Konzervatorsku studiju gradskog tkiva, geološke i hidrografske elaborate, prometne studije, ekonomske i sociološke itd. Pojedine faze obnove, namjene i detaljna razrada trebali bi biti podložni javnoj raspravi. Ova Studija donosi prijedlog smjernica, dok njihova razrada i preciziranje spada u djelatnost nadležnog Konzervatorskog odjela ministarstva kulture u Osijeku. Agencija za obnovu osječke Tvrđe prema opisu svoje djelatnosti i osnivačima – akterima obnove, ustanova je koja koordinira obnovu i revitalizaciju, te se stoga kroz djelovanje Agencije, uz jačanje njezine uloge, trebaju usuglasiti sve nedoumice koje se mogu pojaviti u procesu obnove.

Osnovno polazište Urbanističko-konzervatorske studije vanjskog obrambenog prstena osječke Tvrđe jest analiza povijesnog prostornog nasljeđa i njegova valorizacija, te sagledavanje današnjeg stanja. Predmet istraživanja je povijesni razvoj, pri čemu je osječka Tvrđa tretirana kao izuzetan izvor informacija, te kao potencijal za ekonomske i društvene promjene. Analiza prostorne strukture Tvrđe referira se na cjelinu i pojedinačne djelove, pri čemu su uzeti u obzir i povijesni uvjeti u kojima Tvrđa nastaje. Određenjem izvorišta i identifikacijom urbane forme (planiranog baroknog grada tvrđave), kao i morfoloških karakteristika dovodi se do prepoznavanja karaktera i valorizacije prostora Tvrđe, tj. do svojevrsnog povratka osnovnoj povijesnoj formi kao polazištu budućeg razvoja. Razumijevanje povijesnog prostornog razvoja uključuje i razloge koji su doveli do današnjeg nezadovoljavajućeg stanja, a njihovim prepoznavanjem ujedno se izbjegava ili umanjuje mogućnost sukoba između sustava zaštite i prostornog planiranja. U primjeru osječke Tvrđe pokazalo se da povijesni prostorni obrazac koji je omogućio

opstanak grada kroz dugi vremenski period nije bilo moguće zadovoljavajuće zamijeniti, a da se pri tome sačuva prostorni i fizički integritet povijesne jezgre. Rušenje bastionske trase ostavilo je dugoročne posljedice i dovelo do degradacije prostorne cjeline koja je nastala i bila mišljena kao utvrđeni grad, a da pri tome intencija povezivanja povijesnih žarišta Osijeka nije postignuta. Današnje stanje prostora Tvrđe i okolnog prostora na kojem se pružala bastionska trasa omogućava njegovu rehabilitaciju i sanaciju provizornog stanja nastalog rušenjem fortifikacija. Potpuno je jasno da su fortifikacije izgubile svoju osnovnu funkciju, pa se stoga Studijom predlaže njihova obnova u onom opsegu koji je moguće ostvariti, polazeći od realnih mogućnosti i današnjeg, stvarnog stanja u prostoru, pri čemu se predlaže i moguće nove namjene pojedinih dijelova tvrđavskog sklopa, a koje proizlaze iz potreba suvremenog grada.

Urbanističko-konzervatorska studija vanjskog obrambenog prstena osječke Tvrđe predstavlja aktivan odnos prema povijesnoj cjelini uz identifikaciju povijesnog i prostornog okvira, valorizaciju, određenje problema i mogućnost njegovog rješavanja kroz konzervatorsko – planske mjere. Cilj studije je suvremeni pristup uz reminiscenciju povijesnog obrasca. Aktivna revitalizacija danas je osnovni oblik zaštite gradskog kulturnog nasljeđa i regeneracije degradiranih dijelova, uključujući i prilagodbu povijesnih struktura novoj namjeni. Revitalizacija je kompleksan i dugoročan proces koji obuhvaća dugoročno strateško planiranje i detaljno određenje pojedinih faza uključujući zaštitu kulturnih i identitetskih vrijednosti i njihovu implementaciju kroz formalnu plansku dokumentaciju. Stoga smatramo važnim da se ova studija usvoji kao strateški plan u sustavu prostornog planiranja i organizacije zaštite kulturnog nasljeđa te u razvojne gradske projekte. Studiju treba shvatiti kao inicijalni dokument – razvojnu platformu, prijedlog podložan daljnjim raspravama i detaljnim razradama kroz pojedine faze obnove. Prednost Studije je fleksibilnost ponuđenog modela, očita iz mogućnosti zasebnog rješavanja pojedinih prostornih cjelina bastionske trase. Nadalje operativna primjena modela rehabilitacije vidljiva je iz pristupa obnovi „Vodenih vrata“ kao oglednom primjeru prema načelu „pars pro toto“, na kojem su pojedini postupci razrađeni do u detalje.

Literatura:

VIKTOR AMBRUŠ, Osijek na prijelazu u 20. stoljeće, u: *Peristil*, 31 (1988.), 71-82.

VLADIMIR BEDENKO, Osječka Tvrđa, konzervatorska studija, Zavod za graditeljsko naslijeđe, AF, Zagreb, 2003.

PETER FISTER, Reurbanizacija/Prenova naselbin in arhitekture (metodologija načrtovanja) – Reurbanisation of Architecture and Urban Structures (Planning Methodology), Ljubljana 2007.

GRGUR MARKO IVANKOVIĆ, SONJA GAĆINA, Planovi i vedute Osijeka, Osijek, 1996.

TIHOMIR JUKIĆ, Perivoj kralja Tomislava u Osijeku: Povijesno-prostorna analiza perivoja od nastanka do 1945. godine, u: *Prostor*, 4 (1996.), 61-78.

TIHOMIR JUKIĆ, SREČKO PEGAN, Prostorni i urbanistički razvoj Osijeka: kritika i prijedlozi, Zagreb, 2005.

VLASTIMIR KUSIK, Plan prostorno pejzažnog uređenja istočnog dijela Tvrđe, u: *Dokumenti*, 1 (1978), 63-69.

IVE MAŽURAN, Urbanistički razvoj i spomenički značaj osječke Tvrđe, Osijek 1974.

IVE MAŽURAN, Srednjovjekovni i turski Osijek, Osijek 1994.

IVE MAŽURAN, Grad i tvrđava Osijek, Osijek 2000.

STJEPAN SRŠAN, Povijest Osijeka, Osijek 1996.

Urbanistički institut SR Hrvatske, Osječka Tvrđa – Plan obnove i oživljavanja, Zagreb, 1976.

ZLATKO UZELAC, Preliminarno izvješće o rezultatima istražnih radova prostora ispred Vodenih vrata u osječkoj Tvrđi, Studio X Zagreb, Zagreb 2010.

ZLATKO UZELAC, DAMJAN UZELAC, Prijedlog programa nastavka istraživanja i konačne prezentacije kompleksa Vodenih vrata Tvrđe, Studio X Zagreb, Zagreb 2010.